

ՆԼԷԱՊԵՅ ՔՈՒԶԱՅԻ ԳԻՒԱՆԸ — ՔՆՆԱ-
ԿԱՆ ՌԻՍՈԲԵՆԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲԵՐՄԵՐ ԱՐՇԱԿ ԶՈ-
ՊԱՆԵԱՆԷ. — ՏՊԱՐԱՆ «ԱՆԱՀԻՏ», ՓԱՐԻԶ 1902

—•—
Բ.

(Շար. եւ վերջ)

Այն հարիւր եօթանասունի չափ երկերով
Սիրոյ քերթուածին, որ երկա՛ր ծորում
մըն է անուշութեան, Գուշակ միակ նիւթ
մը ունի: Իր սիրան ու իր սէրը կ'երգէ,
բայց այնպիսի անսպառ ու աննման պէսպի-
սութեամբ որ ապշեցուցիչ *tour de force* մը
մը պիտի նկատուէր եթէ գիտակից արուեստի
ամենափոքր կատակածանք կարելի ըլլար ունե-
նալ իր վրայ, եւ որ՝ առանց արուեստի հնա-
րայտութեան՝ պարզապէս բնական հանճարի
հրաշալիքներէն մէկը պիտի համարուի: Ինքը
ու իր «խօյ ետրը» կը լեցնեն այս զոգտը
նկարին ամբողջ կտաւը, առանց օտար նիւթի
մը իրենց չորջր կամ մօտը: Այս տարածերթ
ու ինքնամիտի գրադումը իր սրտով ու անոր
առնապանքներով, ու անտարբերութիւնը իր
ժամանակին հայցերուն եւ մանաւանդ իր
հայրենիքին կրած հարուածներուն ու հիմա-
յասակ աւերումներուն՝ անբացատրելի պիտի
ըլլային ու պիտի մեղմէին մեր հիացումը
Գուշակի վրայ, եթէ հայեացք մը նետելով
Գուշակի ժամանակին ու միջավայրին, չգո-
նէինք հաւանական պատճառներ:

•••

Այն օրէն ի վեր երբ արարական արշաւանքը
վերջ առաւ Իրանեան մեծ պետութեան՝ Պարս-
կաստանի, որ իր պատկառարկու զօրութիւնով
եւ արիւնահեղ ճակատներու պնդած անձամ էր
իր հիւսիսի եւ արեւելքի թահմաններու վրայ
վիստացող կոպիտ, կողոպտիչ ցեղերը, վերջաւ
միակ հզօր պատուարը որ կը փակէր անոնց
դէմ Արեւմտեան Ասիան, ու այնուհետեւ փոքր
Ասիա մրցարանն ու մրցանակը դարձաւ
խառնամրոյի հրոսակներու:

Արար խալիֆաները որ սկիզբները օտարկան-
ներու կամ ամիրներու ձեռքով կը կառավա-
րէին՝ ինչպէս իրենց բոլոր նուաճած երկիր-
ները՝ նոյնպէս Պարսկաստանը, ու յետոյ Ա-
րասեաններու օրով՝ պարսիկ խաներու ձեռքով,
հազնեակ կորանցնելով իրենց ուժը, տասներ-
բորդ դարուն վերջերը հարկադրուեցան Պարս-
կաստանի ամբողջ գաւառներ պարզեւ տալ
թուրքմէն խաներու որոնք առանց այդ արտո-

նութեան՝ բո՛ւ արտք պիտի կորզէին, սկիզբ
մըն էր այս մրայն՝ կեդրոնական Ասիոյ լայն
արգանդէն գէպիկներու միջոցով տարածուող
խուճողութեան ճրտաշնորհութեան արտաքայն
պարտապարտ քաղաքներ կործանեցին, այնքան
ժիւր ընակիչներ հաւցօցին, այնքան բարեմշակ
հողեր խոտանցուցին: Այժմ քանակները Հայոց
չափազանց ծանօթ Տուղրիով ու Արիապաւ-
նով, «ճանիշ մէնտ» թաղաւորական հարստու-
թիւնով Թուրքմէնները որոնք Մալաթիա ու-
նէին մայրաքաղաք, Գոնեայի Բուսի Սէլճուք
Սուլթանները՝ որոնց վերջինն իր թաղաւորու-
թեան սահմանները տարածեց մինչեւ Խլաթ՝
Վանայ լճին ափը, յետոյ տասներեքերորդ
դարուն Մոնղոլները՝ ճիւղազային ձիակիզ խա-
նով, որ իր անվերջ արշաւանքներով կարգու-
սարգիս կառավարութեան մնացած տարրերն ալ
կործանեց, խառնակութեան ու խանդարումի մէջ
թողով իր բոլոր անցած երկիրները, յետոյ
Սէլճուքեան պէկեր՝ Բուսի Սուլթաններուն
յաջորդ ու բաժանարար Աք-Գոյուշու, Գարա-
Գոյուշու Թուրքմէն ցեղապետութիւններն եւ
Օսմանեանք որոնք հազիւ իրենց պերազանց
ուժը ցոյց տալով ժիւղում եւ խաղաղացում
յառաջ բերելու վրայ էին երբ մի. դարուն
փրթաւ փոթորիկ մը Արեւելքէն, այս անգամ
արիւնատենչ Լենկթիմուրով ու իր հրօսներով
որոնց առաջին վայրի թափը՝ դարձեալ՝ ինչ-
պէս միշտ՝ կրեց Հայաստան: Կրկին վերահաս-
տատում մանր իշխանութիւններու որոնք նը-
ւաճում էին Օսմանցիներէ եւ խանգարում ու
չփոթութիւն ամէն կողմ, երեք տարի Թուրք-
մէն, Մոնղոլ, Թաթար այսպէս նախանձընդդէմ
ողորուփներով՝ որոնց աւելցնելու է ԺԶ. զա-
րուն սկիզբ առնող Օսմանեանց եւ Պարսից
մարտազոռ մրցանքները, փոփոխակի կը կոր-
ծանէին ու կը կանգնէին պետութիւններ ու
րոնց փափքը այնքան վաղանցուկ էր որքան
յանկարծական, եւ որոնք իրենց արուեստի ու
գրականութեան բոլոր ծիրանները կը ստա-
նային Պարսկաստանի իրանեան քաղաքակը-
թութենէն:

Գուշակ որ հաւանօրէն ԺԶ. դարու սկիզբ-
ները կ'ապրէր Խարակոնիս՝ Վանայ լճին ա-
րեւելեան կողմը, ինչպէս կ'ուզէ աւանդու-
թիւնը, այս յեղաշրջումներուն եւ հայրենիքին
մեծազէտ զղրղումներուն գիտակ եւ մասամբ
ականատես եղած ըլլալու էր: Պետութիւննե-
րու, զինական զօրութիւններու, քաղաքական

ու ընկերական առուր չի նուաճներու քան-
դումը քայքայումը եւ անհետացումի լու-
թիւնն ու անհատին համար ալ՝ նոյն իսկ
ամենէն ամենիին ու եռանդոտին՝ նոյն նուա-
ճումը աւելնադրաւ մահէն, փայլակնաձեւ տե-
սիլի մը պէս առու տպաւորութիւն ըրած էին
անշուշտ Քուչակի հոգւոյն մէջ աշխարհիս իրե-
րուն անհաստատ եւ զազաղաղփուն բնութեան
մասին։ Իր նախորդը Մկրտիչ նազաւ արգէն
նմանօրինակ տխրութեան եւ սրտաքեկ վնա-
տութեան զգացում մը սքանչելապէս խտա-
ցուցած է հետեւեալ տողերուն մէջ։

« Երազ է ու սուտ, եղբա՛յր, աշխարհիս բա-
ներն ի լման։

Ո՛ւր են թագաւորք, իշխանք, պարոնայր եւ
Սուլթան ու խան։

Շինեցին քերդ ու քաղաք, դարպասնի, ու շատ
զատեցան,

Յետոյ գէմ անաւեր թողին ու մտան ի հոգ
ւ ի զնտան։ »

Քուչակ այն երազանցուկ երազին մէջ՝ որ է
այս կեանքը՝ միակ անուշ պտուղ մը, հաստա-
տուն բարիք մը, զերակայ իրականութիւն մը
գիտէ՝ Սէրը, եւ կախարդեալ կղզիի մը պէս
Սիրոյ մէջ ապաւէն գտած՝ կ'ուզէ հոն պարու-
րուիլ եւ անոր անուշ երգանքովը օրօրել ինք-
զինքը։

Իրեն պէս երգած է Լոնկֆելլօ բանաստեղծը.

The sweetest thing in all the world is love.

Բոլոր աշխարհիս մէջ է՛ն անուշ բանը Սէրն է,
Բայց՝ ոչ Քուչակի պէս՝ կ'աւելցրնէ հետեւալը.

And next to love the sweetest thing is hate,

« Եւ սէրէն յետոյ ամենաանուշ բանն է ատե-
լութիւնը։ »

Ոչ Քուչակի մանկական պարզ, ազնիւ, գորո-
վալից հոգին չի ճանչնար ատելութեան փո-
թորկումները, եւ իր սիրատենչ այրուցքին հա-
մար կը խնդրէ լոկ իր սիրելիին մայրականօրէն
կարեկից ու խաղաղիչ աղապատանքը, ինքը
կարող է բարձրագոյն պաշտանքին, ծայրագոյն
նուիրումին, եւ յանդիմանութեան բառ մը
անգամ չունի անողորմ եարին համար իսկ որ
կը թողու որ սէրէն հատնի, ապացոյց՝ հետեւ-
եալ հիանալի քառյակին զոգար զանգատանքը.

« Ես մեռնիմ ի քո վերայ՝ դու զքո ծամդ
կտրես,

Կտրես մաշալա վառեա, ձեռքդ առնուս ու զիս
փռես

Կամ ի հողի երկրանցանես, հետ լնուս զա-
շերդ ու թափես,
Գրկիկ մը վզիս ածես — զապտած վէմդ
համբուրես։ »

Ահա մեծ սէրը, « մահէն աւելի զօրաւոր », եւ
որ արժանի է լեցնելու բովանդակ կեանք մը
տարամերժօրէն, մանաւանդ երբ սիրողին կը
պարզեւէ բանաստեղծութեան հրեղէն լեզուն եւ
Քուչակութեան ստեղծող մը կը դարձնէ զայն։

Նոր ժամանակներու ուրիշ մեծ հոգիներ՝
կեանքի աննպատակ հողովումէն ու անվերջ
յեզիւղանքէն երես դարձնելով՝ ո՞չ ապաքէն ի-
րենց զերազոյն ապաստան ընտրած են Արու-
եստը, ինչպէս Կէօթէ, ինչպէս Լըքոնդ տը Լիլ,
որուն կը պարտինք Արուեստի պաշտանքին
սա խրոխտ վճիռը.

Hors de la création du beau point de salut. (Գե-
ղեցիկութիւն ստեղծելի դուրս՝ փրկութիւն չկայ).

Քուչակին համար ռոգտանք մը չի կրնար ըլլալ
ուրեմն այն անջատումը զոր կը ցուցնէ իր եր-
զերուն մէջ իր հայրենիքին տառապանքնե-
րուն ու տագնապներուն համար եւ որ չկրնաք
հերքուիլ լոկ մատնանիչ ընելով 8-9 քառյակ
Պանդուխտի երգեր։ Քուչակ տուած է մեղի իր
բուն էութենէն բրդած Սիրոյ եւ Արուեստի այն
հաղուալիւտ կտորը որ պիտի ապրի հայ ազգին
հետ — ու աւելցնենք — անոր պիտի օգնէ ապ-
րելու այն կենդանատու գօրութիւնով որ կը
պատկանի ամէն անկեղծ արուեստի հրաշակե-
րի։ Ապահովապէս նոյնը չպիտի կրնայինք
ըսել եթէ մեզի թողած ըլլար արուեստի տե-
սակէտով անարժէք ողբ մը կամ հետեւակ ակ-
նարկ մը իր ժամանակի աղէտներուն, չափեալ
կամ անչափ, ինչպէս ունինք մնացած այդ դա-
րերէն, մանաւանդ արձակ, ինչպէս Վարդան,
Սատիկոս Ուռնայեցի, եւն։

Քուչակի ոճը դարձեալ Քուչակ ինքն է, պարզ,
պիլկ, սուր, աշխոյժ, բոլորովին զերծ արեւ-
ելեան շատարանութենէ եւ զարգարանքէ։
Անսրինակ խտութիւն եւ ուժգնութիւն մը
ունի որով պատկեր մը, զգացում մը կը ցուցը-
նէ սաստիկ լոյսով՝ ամենապարզ բացատրու-
թեան մը մէջ, նոյն իսկ մէկ բառի մէջ, երբ
խորհրդալից գիշերուան լուսնակը կը տեսնէ
զլիտուն վերել, իր զգացածը յայտնելու կը
բաւեն սա երկու պարզ ու թելադրող ածական-
ները, « ա՛յ իմ բարձր ու բոլոր լուսին » . երբ

իր ետքին նուրբ ու բարձր հասակը պիտի դուրս
ամենաբարձր բանաստեղծութեամբ կ'ողեւորէ
հասարակ նմանութիւն մը, մէկ բառով, «քան
զուռ եւ ի վեր վազեր» :

Հայոց հին հեթանոսական կրօնէն, բանաս-
տեղծութիւնէն ազդեցութիւն մը, հետք մը
չտեսնուիր հոն բացի Գրողին յաճախակի յիշա-
տակութիւնէն Տասերկու դար քրիստոնէութիւն
ապրուած ու ոչ-քրիստոնէայ իշխմաններու դէմ
հայ երակներու արիւնը քամելով պահպանուած
բաւական էր արդարեւ հետախաղաղ ծածկելու
բոլոր հեթանոսական հնութիւնը : Գուշակի
մէջ նշմարուած Հայաստանը իրաւ «աւազանի
ծնունդ» հայ քրիստոնեաներու Հայաստանն
է . ներշնչումի մեծ բաժինը կը պատկանի Ս .
Գրքին, քան զբացի ու ցեղակից Պարսկի զը-
րականութեան որ բոլոր Արեւմտեան Ասիոյ ու
Հնդկաստանի ալ բացարձակ օրինակը ե-
ղած է : Եւ բան մը յայտերեւակ չի ցուցներ
Հայոց անջատումը ու առանձնացումը Ա-
րեւմտեան Ասիոյ ազգերուն ու ցեղերուն մէջ
որքան իր գրականութեան այս անկախ դար-
գացումը երբ իրենց չորս բոլորը պարսկական
ազդեցութիւնը միահեծան կը արեւելք արուես-
տի եւ գրականութեան մէջ : Սէլճուքեաններուն
արքունիքի պաշտօնական լեզուն պարսկերէն
էր, ինչպէս նաեւ իրենց ժամանակին գրակա-
նութիւնը եւ բանաստեղծութիւնը, եւ Տուր-
քերու տոմարները պարսկերէն լեզուով կը պա-
հուէին մինչեւ որ Գարամանի Մէհմետ պէկը
պարսկերէնի հետ թուրքերէն բառեր գործածե-
լու զրութիւնը ստացուց ժեզարուն :

Բայց Գուշակի մէջ նշմարուած պարսկական
ազդեցութիւնը շատ անշտն է . անշուշտ քառ-
եակի ձեւով քերթուածներ գրել պարսկական է .
թէպէտ նոյն իսկ այս լոկ արտաքին ձեւին մէջ
Հայը կը տարբերի՝ քառեակին չորս տողերն ալ
նոյնալանգ ընելով, մինչդեռ պարսկերէնին մէջ
առաջին, երկրորդ եւ չորրորդ տողերը նոյնա-
լանգ են, իսկ երրորդը կը տարբերի գրեթէ միշտ :
Պարսկերէն բառեր ու պարսկական ոճեր ինչ-
պէս « զամ ուտել », « զուստ ուտել » « սրտիս
ականջ » (նայեամ ունի « տէր դուշի տիւլմ
գօֆթ ֆէլէք պինհանի — սրտիս ականջին
երկինքն ըսաւ զաղտնասպէս » « քեհնշտի », « ան-
կիւման » (« առանց գիտնալու » — այս բառը
մինչեւ հիմա կը գործածուի Մուշի գաւառին
մէջ) « տանուշման », « անտիշա », եւն, եւն, բա-
ւական առատօրէն կը գտնուին Գուշակի մէջ .

բայց ոճը, զաղափարները, հոգին պարսկական
չեն : Ստրկական նմանութիւն չենք տեսներ
բնաւ պարսկի բանաստեղծներու : Բաղդատելով
նայեամի քառեակները Գուշակիններուն հետ,
միայն մէկ հատ դասնք վերջինին մէջ որ հե-
ռաւոր նմանութիւն մը ունենայ նայեամի
քառեակին հետ եւ հետեւողութիւն կարե-
նայ համարուի, թէպէտ նմանութիւնը այն-
քան թեթեւ է որ պատահական ալ կրնայ
ըլլալ . ահա երկուքը .

ՃԽԴ

Երէկ զիշեր գինիի բաժակը գետինը քարի
ղարկի .

Գինահար էի որ այսքան ստոր բան քրի .
« Բաժակը ըսաւ ինձի խորհրդաւոր լեզուով .
Ես քեզի պէս էի, զուռ ալ ինձի պէս պիտի ըլ-
լաս » :
ԽՆՅԵԱՄ

Խ

Մահալօքս ի վար կուգի նա տեսայ չոր դանկ
մի պառկած ,

Ոտքովս ալ թապալ տուի նա երեսս ի վար ծի-
ծաղաց .

Դարձաւ ու պատասխանեց՝ « Ետ գնա՛ , կըտ-
րիճ չփացած ,

Երեկ քեզի պէս էի , այսօր զիս այս հալն է
ձղած ,

ԳՈՒՉԱԿ

Բայց այս քառեակը եթէ կրնայ նման համար-
ուի նայեամի քառեակին . նոյնքան կրնայ յի-
շեցնել նաեւ Համլետի ուղղած խօսքերը Սո-
րիքի գանկին .

Պէտք է ընդունիլ ուրեմն թէ քրիստոնէու-
թիւնը որ կրօնական ու քաղաքական անան-
ցանելի խրամատ մը փորեց Հայոց եւ
Պարսից մէջ , նոյն ազդեցութիւնը գործեց
նաեւ երկու ազգերու գրականութիւններու
նկատմամբ : Ա՛լ այնուհետեւ Հայը՝ քրիստո-
նէութեամբ վերածնած ու տոգորուած՝ իր մը-
տածումներուն եւ զգացումներուն գերագոյն,
եթէ ոչ միակ, ներշնչարանն ըրաւ Ս . Գրքը :
Գուշակի երգերուն մէջ յաճախ ճի հանդիպինք
այդ հզօր ազդեցութեան . ահա օրինակներ .
1. « Գիտացէք եար եմ կորուսել , զիս ի քուն
թողեր ելեր գնացեր » . (« Երգ երգոց ») , 2 .
« Ահա նշանեցաւ երկինք ու գետինք հանց
լուսանալու » . (նշանեցաւ լոյս երեսաց քոց ,
« Սաղմոս ») . 4. « Ինչ գաբրիէլեան փողըն մեռե-
լին գոչէ թէ արի՛ — Աւետարան » .

Գուշակի կապը նախընթաց աշուղներուն հետ
աւելի զժուար է հետազօտել , շատ թեթեւ մասք

այդ աշուղներուն որոնք բազմաթիւ պէտք է եղած ըլլան—եւ իրենց գործերուն—ճանչցուած ըլլալով և Վերապահութեամբ միայն կրնանք ըսել թէ ամենն աւելի այդպիսի կապմը նշմարելի է Մկրտիչ Նաղաշի եւ Քուչակի մէջ և երկուքին մէջ ալ կան յաճախ գործածուած «գէմ» (թերեւս «գիւլամ»), պարսկերէն «կ'ըսեմ», «գողցես» ի մասաւոյ՝ սղուած «գէմ» ի «լուկ» — լուկ, «մտնալ ի հող և ի վնտան», «յաստիսն դատարկ հանէ», «ողորմ ու լալի» ասութիւնները և Այսպիսի կապ մը բնական պիտի ըլլար Ժ. Դարու Մկրտիչ Նաղաշի եւ նոյն դարուն վերջերը կամ Ժ. Դարու սկիզբը ծաղկած Քուչակի միջեւ և Բայց բառերու, ասութիւններու եւ ձևեր ոչ մէկ երկու, այլ հազար նմանութիւն չեն կրնար մազի չափ պակսեցնել Քուչակի երգերուն յղացումին անկախութիւնը եւ անձնականութիւնը և

Երկու խօսք ալ Քուչակի հայերէնին մասին և Այդ լեզուն որ քիչ ատեն առաջ աղճատուած, աղաւաղուած, խորթ, գոհիկ եւ այլն պիտի կոչուէր՝ մեր ազգին լեզուաբանական երեսխայական ըմբռնումներով, այսօր ամենուն ծանօթ է իբր միջին հայերէն, հարազատ եւ կանոնաւոր ծնունդ հին հայ գաւառաբարբառներու, որոնք ոստանիկ, ոսկեդարեան լեզուին յաջորդեցին, եւ ծնող արդի հայերէնին, որուն անթիւ բառերը, ձևերը, դարձուածները, ասութիւնները անհասկանալի պիտի մնային առանց այս միջին հայերէնին և Այս տեսակէտով ալ մեծ նշանակութիւն ունի Քուչակի հատորը եւ յատուկ ուսումնասիրութեան առարկայ կրնայ ըլլալ և

Քուչակի սիրոյ երգերուն մէջէն թէպէտ միակ նիւթի մը՝ սիրոյ՝ ոսկի թելը

կ'անցնի ու միասին կը կապէ, ակներեւ է որ երգողին մտքէն բնաւ անցած չէ միակ շարունակական քերթուած մը յօրինել իրարու յաջորդող երգերով և Տղայական պիտի ըլլար այսպիսի ենթադրութիւն մը, եւ անմիտ խաղ մը՝ այս երգերու բռնադրօս եւ կամահած ընդելուզումով սիրոյ պատմութիւն մը հանել մէջէն, ինչպէս Ռուսահայ բանասէր մը փորձեր է ընել՝ անշուշտ մեծ դժուանակութիւն զգալով իր ճարտարամտութենէն, որուն կոչում ընել կարծած չէր սակայն Քուչակ, երբ իր սիրտը կը զեղուր պարբերաբար այդ երգերուն մէջ և Պատահաբար երկու երգ իբր իրարու շարունակութիւն գրուած են մէկ երկու անգամ, ինչպէս ՃԻ եւ ՃԷ, այս վերջինը առաջինին յայտնի շարունակութիւնն ըլլալով (որ վրիպեր է հրատարակողին ուշադրութենէն) բայց ասոնք բացառութիւն են, եւ բնաւ չեն կրնար փոխել այս քնարական երգերու անկցորդ եւ անջատ բնութիւնը և

Հաճոյքով կը լսենք թէ բանաստեղծութիւն սիրող եւ վառ երեւակայութեան տէր Յոյները Աթէնքի մեծագոյն թերթին մէջ թարգմանելով (1) հրատարակած են քաղուած մը Քուչակի երգերէն, որ մեծ խանդավառութեամբ ողջունուեր է իբր Հայոց մեծ բանաստեղծը սիրոյ և

Գ. ՓԱՌՆԱԿ

(1) Այդ թարգմանութիւնը կատարուած է Revue Blancheի մէջ հրատարակուած Քուչակի երգերու Ֆրանսական թարգմանութենէն և